

А.П. Гетьман, д-р. юрид. наук, проф.,
акад. АПрН України
Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого

ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ: ГЕНЕЗИС ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

У системі особистих, соціально-економічних, політичних прав людини, закріплених розділом II Конституції України, чільне місце належить одному з фундаментальних екологічних прав – праву на безпечне для життя і здоров'я довкілля. В українському конституційному будівництві таке право зафіксовано вперше.

Чому саме відповідне термінологічне словосполучення – “безпечне для життя і здоров'я довкілля”, а не інше, знайшло своє відображення в Конституції України? Дійсно, в юридичній літературі пропонувалися різні критерії та визначення якості навколишнього природного середовища, в межах якого знаходиться людина, – “сприятливе довкілля”, “здорове довкілля”, “безпечне довкілля”.

Починаючи з середини 70-х рр. ХХ ст., питання про право людини на здорове (безпечне, сприятливе) навколишнє природне середовище постає в правовій науці безпосереднім чином. Необхідність доповнення правового статусу людини новим правом екологічного спрямування визнають вчені-правознавці в галузі загальної теорії держави і права, наприклад такі, як В.М. Чхиквадзе, Є.А. Лукашева та ін.

Але вперше в юридичній літературі право на безпечне навколишнє природне середовище як суб'єктивне право людини було сформульовано і задекларовано О.С.Колбасовим. Він вважав, що це право повинно бути зафіксовано на законодавчому рівні та містити в собі можливість звернення про захист до компетентних державних інституцій. Професор В.В. Петров пов'язував право на здорове навколишнє природне середовище з правом загального природокористування громадян та визначав гарантії його забезпечення. На думку В.П.Балезіна, право на безпечне (сприятливе) навколишнє природне середовище як особливий інститут

природоохоронного (екологічного) права становить собою сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини по використанню природних ресурсів у нематеріальній сфері.

Таким чином, в юридичній літературі була відсутня єдина позиція з надзвичайно важливого за своїм змістом питання: яким терміном слід позначити стан якості навколишнього природного середовища – “здорове”, “сприятливе” чи “безпечне”? Були запропоновані різні обґрунтування відповідних визначень.

Як вважає академік Ю.С.Шемшученко, безпечне навколишнє природне середовище характеризується не тільки ознаками здорового (незабрудненого), а й ресурсоемкого, екологічно стійкого, естетично багатого та різноманітного життєвого середовища людини. У такому комплексі всі елементи є важливими, оскільки з ними пов'язане оптимальне задоволення багатьох потреб людей і суспільного виробництва. Тому концепція безпечного навколишнього природного середовища, на думку автора наведеної точки зору, уявляється більш ємкою за змістом у порівнянні з концепцією здорового навколишнього природного середовища.

Між іншим, у своїх роботах, які вийшли друком пізніше, Ю.С. Шемшученко ототожнив поняття “безпечне” і “здорове” навколишнє природне середовище.

На думку Г.М. Полянської та В.Г. Ємельянової, всі громадяни мають право на таке велике благо, як здорове навколишнє природне середовище. При цьому зазначене право не є безмежним. Громадяни змушені миритися з існуючими обмеженнями цього права, терпіти забруднення навколишнього природного середовища внаслідок промислових скидів і викидів, якщо вони здійснюються в межах гранично допустимих концентрацій тощо.

О.К. Голіченкова вважає, що захист навколишнього природного середовища характеризується не тільки як екологічне, але й економічне та соціальне явище. Він пов'язаний із найважливішим соціальним завданням, яким є турбота про здоров'я людей. Зазначену позицію підтримала Г.М. Шеварнадзе, яка наголошує на необхідності забезпечення громадян правом на здорове навколишнє природне середовище. За М.І. Васильєвою, здорове навколишнє природне середовище характеризується таким станом, компоненти якого відповідають санітарно-гігієнічним стандартам. Пізніше М.І.

Васильєва зробила висновок про відсутність усіх підстав для спору про терміни стосовно того, мають громадяни право на “здорове” чи “сприятливе” навколишнє природне середовище, оскільки зазначені терміни тотожні.

Спроба підвести ризику в дискусії щодо термінологічного визначення якості стану навколишнього природного середовища була зроблена в Декларації прав і свобод людини і громадянина, прийнятої в 1991 р. З'їздом народних депутатів СРСР. У ст. 29 Декларації було проголошено: “Людина має право на сприятливе навколишнє середовище та на відшкодування збитків, завданих його здоров'ю або майну екологічними правопорушеннями”.

Разом з тим екологічне законодавство України не підтримало запропоноване законодавством СРСР термінологічне визначення “сприятливе навколишнє середовище” і ввело в законодавчій обіг інше визначення – “безпечне навколишнє природне середовище”. Так, У ст. 9 Закону України від 25 черв. 1991 р. “Про охорону навколишнього природного середовища” передбачено, що кожний громадянин України має право на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Прийнята Конституція України, яка символізувала створення міцного законодавчого фундаменту для розбудови суверенної, демократичної, правової держави, зафіксувала одне з найважливіших екологічних прав людини – права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України).

Термін “безпека екологічна” в енциклопедичних словниках розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та навколишнього природного середовища від загроз, які можуть виникнути в результаті шкідливого природного і техногенного впливу на неї, а також у результаті екологічних правопорушень. Шкідливий вплив виникає внаслідок дії таких чинників: а) шкідливих природних явищ; б) стихійного лиха; в) техногенних катастроф, аварій; г) неконтрольованих викидів та скидів шкідливих речовин промислових та інших виробничих підприємств, об'єктів тощо.

В юридичній літературі було запропоновано визнати нормативи екологічної безпеки тими критеріями, перевищення яких тягне порушення права на безпечне навколишнє природне

середовище. Тобто безпека довкілля безпосередньо пов'язується з дотриманням встановлених нормативів.

З цією позицією необхідно погодитися, оскільки в юридичному аспекті якість навколишнього природного середовища визначається екологічними нормативами, що безпосередньо передбачено в ст. 33 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у довкіллі; гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на довкілля; гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування; гранично допустимі викиди та скиди у довкілля забруднюючих хімічних речовин; рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів).

Як вважає Ю.С. Шемшученко, екологічні нормативи є тими еталонами, які дозволяють робити висновки про якість довкілля. Відповідність властивостей навколишнього природного середовища встановленим екологічним нормативам свідчить про безпечну, а невідповідність – про його небезпечну якість для людини.

Отже, встановлене екологічним законодавством України право на безпечне для життя і здоров'я довкілля необхідно розглядати як таке, що відповідає визначеним на рівні екологічних нормативів та стандартів критеріям стану якості навколишнього природного середовища, в межах якого знаходиться людина.